

VILNIAUS ISTORINIŲ PRIEMIESČIŲ GENEZĖS, RAIDOS IR VERTYBIŲ YPATUMAI

Dalia Dijokienė

*Urbanistikos katedra, Vilniaus Gedimino technikos universitetas, Trakų g. 1/26,
LT-01132 Vilnius, Lietuva. El. paštas dijokai@takas.lt*

Įteikta 2006-04-11

Santrauka. Nagrinėjami Vilniaus istorinių priemiesčių kilmės, raidos ir vertybių ypatumai. Istoriniais priemiesčiais vadinamos tos miesto teritorijos, kurios jau miesto kūrimosi pradžioje buvo priemiesčiai, t. y. jų atsiradimas sietinas su miesto atsiradimu, ir kurios formavosi iki XIX a. vidurio. Tiriama Vilniaus teritorija iki 1939–1940 m. miesto administracinių ribų. Daugelis Europos miestų tokių teritorijų jau nebeturi – jos prarado savitumą, sunyko pačios ar buvo sugriautos karų, jų vietoje išaugo šių dienų miesto struktūros, parkai. Lietuvoje istoriniai miestų branduoliai vis dar apsupti istorinių priemiesčių. Sudaryta chronologinė Vilniaus miesto raidos lentelė, aptariami priemiesčių urbanistinės struktūros elementai: gatvių tinklas; posesinė struktūra; aikščių, gatvių, posesijų apstatymo pobūdis; statinių kompleksai ir ansambliai; gamtinių sąlygų ypatumai; panoramos ir siluetai; kompoziciniai ryšiai su senuoju miesto branduoliu; iki šių dienų išlikę tiriamų istorinių priemiesčių urbanistiniai ir architektūriniai ypatumai. Nusakomos priemiesčių kilmės priežastys, išskiriami jų tipai. Teigiama, jog istoriniai priemiesčiai pasižymi istorine ir kultūrine verte. Istorinių priemiesčių vertybės turi reikšmę miesto savitumo išlaikymui ir papildo paties miesto formavimosi raidos paveikslą.

Prasminiai žodžiai: istorinė ir urbanistinė miesto raida, istoriniai priemiesčiai, istorinė ir kultūrinė vertė, miesto savitumas, paveldas.

1. Įvadas. Priemiestis – kilmė, sąvokos, tyrimo objektas

Kilmė. Priemiesčių kilmę galima sieti su miestų pradžia – kuriantis miestui, atsiranda ir teritorijos už jo ribų. Kartais priemiesčių atsiradimą lemdavo gynybinės miesto sienos. Romėnų miestas buvo pradedamas kurti pažymėjus sieną – išvertus vagą aplink būsimą jo teritoriją. Tai simbolizavo chaoso panaikinimą, jo pasisavinimą [1, 2]. Miesto sienos funkcija buvo ne tik karinė-gynybinė, bet ir ideologinė, anot L. Mumfordo, „padedanti nuo piktųjų dvasių laikytis atokiau nei nuo priešų“ [3]. Kad ir kokiais sumetimais siena statoma, ji buvo vienas iš veiksnių, lėmusių ir priemiesčių atsiradimą. Dažną kartą ne visa miesto teritorija būdavo aptveriamą (pvz., Vilnius), tokiu atveju dalis miesto tapdavo priemiesčio teritorija. Kita vertus, miestai augdavo greičiau, nei žmonės pajėgdavo statyti tvirtas gynybines sienas. Dar viena galima priemiesčių atsiradimo priežastis – žemėvalda. Miestas turėjo savo teritoriją, privilegijas. Turtingiausi jo gyventojai turėdavo keletą valdų provincijoje ar žemių bei dvarų prie pat miesto. Tokios valdos, išaugusios į didesnes gy-

venvietes, kartais tapdavo priemiesčiais. Prie miestų kartais įsikurdavo amatininkai, neįstengiantys apsigyventi pačiame mieste dėl aukštų žemės kainų ir didelių mokesčių. Taip kurdavosi naujos gyvenvietės – taip pat priemiesčiai.

Kai ištobulintas šaunamasis ginklas miesto sienas pavertė bereikšmėmis, priemiesčiai tapo didesni. Tais laikais transportiniai ryšiai nebuvo išplėtoti, todėl priemiesčių nebuvo daug, o ir gyventojų juose daug nebuvo. Artimiausi priemiesčiai ilgainiui buvo prijungti prie miesto. Labiau nutolę priemiesčiai iki XIX a. liko pasiekiami tik pasiturintiems gyventojams, kol atsirado geležinkelis ir tramvajus. Iki 1900-ųjų metų visi Europos ir Šiaurės Amerikos šalių miestai, kuriuose buvo išvystyta pramonė, apaugo daugybe priemiesčių, kurie driekėsi išilgai transporto ašių ir kuriuose gyveno įvairių profesijų verslo žmonės, darbininkai bei jų šeimos. Priemiesčiai buvo skirtingi. Jungtinėse Amerikos Valstijose ir Kanadoje jie išsiskyrė atvirais gazonais ir plačiomis gatvėmis, o Europoje – namais, pasislėpusiais už tvorų ir gyvatvorių. Tačiau visi priemiesčiai turėjo bendrą bruožą – galėjo pasiūlyti tuometinės epochos

žmogui patogią vietą gyvenimui be miesto triukšmo ir dūmų.

XX a. dvi svarbios priežastys neatpažįstamai pakeitė priemiesčių veidą, pobūdį ir reikšmę – tai precedento neturėjęs pramonės išsivystymo šuolis, pritraukęs milijonus žmonių į miestus, ir automobilis, sudaręs galimybę savininkui gyventi toliau nuo darbovietės. Jungtinėse Amerikos Valstijose šių veiksmų įtaka priemiestinių teritorijų augimui buvo milžiniška. Dar ir šiandien šios šalies miestuose vis dar yra gražių, jaukiai suplanuotų priemiesčių, tačiau dauguma jų virsta didelėmis pramonės, milžiniškų prekybos centrų teritorijomis, kiti – tankiomis begalinėmis mažų namų eilėmis, ateityje virsiančiomis lindylių kvartalais. Vakarų Europoje priemiesčių augimas buvo ne toks ekstensyvus ir jo pasekmės švelnesnės. Ne vienoje Europos šalyje priemiesčių augimą varžė nacionalinė politika, neleidusi miestui augti periferijoje, kol nebuvo įsisavintos miesto žemės arčiau centro [3–6].

Sąvokos. „Dabartinės lietuvių kalbos žodynas“ žodį *priemiestis* apibūdina taip: „miesto pakraštys; gyvenvietė palei miestą“ [7]. Kituose šaltiniuose ši sąvoka platesnė – „priemiestis yra urbanizuota ar iš dalies urbanizuota teritorija arti didelio miesto, su kuriuo ją sieja glaudūs socialiniai ir ekonominiai ryšiai ir kuri turi administracinę nepriklausomybę arba neturinti jos [5, 8]. Priemiesčio teritorijos skiriasi nuo paties miesto labiau vienu ar keliais socioekonominiu ir fiziniu pobūdžiu. Dažniausiai nėra itin aiškiai atpažįstamos ribos tarp miesto ir priemiesčio. Europoje sąvoka *priemiestis* apima daug didesnes urbanizuotas teritorijas nei JAV [6].

Literatūroje galima aptikti tokių priemiesčių klasifikavimą:

- *senieji priemiesčiai* – XIX–XX a. priemiesčiai, išaugę iki pramonės suklestėjimo ir masinio automobilių naudojimo laikų. Tokių priemiesčių pavyzdžiai yra Niujorko priemiesčiai Bruklinas ir Bronksas bei Londono žaliojo žiedo žemės;
- *naujieji priemiesčiai* – darinys, formavęsis po Antrojo pasaulinio karo;
- *buvusios nepriklausomos gyvenvietės* – nedidelės gyvenvietės ar miesteliai, augant dideliems miestams, atsidūrę jų pakraščiuose [6].

Šiame straipsnyje vartojama dar viena sąvoka – *istoriniai priemiesčiai*. Istoriniais priemiesčiais autorė vadiną tas miesto teritorijas, kurios jau miesto kūrimosi pradžioje buvo priemiesčiai, t. y. kurių atsiradimas sietinas su miesto atsiradimu, ir kurios formavosi iki XIX a. vidurio. Sąvoką *istorinis priemiestis* galima aptikti ir miestų istorijos bei planavimo tyrėjo L. Mumfordo vei-

kale *The City in History* [3]. Antrajame ir trečiajame Vilniaus senamiesčio regeneracijos projektuose taip pat vartojama ši sąvoka – juose istoriniai priemiesčiai, teritorijos, kurių urbanistinė struktūra susiklostė jau nuo jų atsiradimo pradžios iki XIX a. vidurio, dar vadinami *viduramžiškais priemiesčiais* [9, 10]. Vilniaus senamiesčio dosjė yra nurodoma urbanistikos vertybės (kultūros paminklo UIP) sudėtis: Vilniaus pilių zona, centrinė senamiesčio dalis ir istorinių priemiesčių zona. Taigi ir šiame dokumente minimi *istoriniai priemiesčiai* [11].

Tyrimo objektas šiame straipsnyje yra istoriniai miesto priemiesčiai. Daugelis Europos miestų tokių teritorijų jau nebeturi – jos prarado savitumą, sunyko pačios ar buvo sugriautos karų, jų vietoje išaugo šių dienų miesto struktūros, parkai. Lietuvoje istoriniai miestų branduoliai vis dar apsupti istorinių priemiesčių. Mūsų šalyje miestai vystėsi lėčiau dėl mažesnio pramonės augimo, ir dažną kartą miestas plėsdavosi išorėn, įsivisavindamas naujas teritorijas, o ne išnaudodamas savo vidaus plotus. Tai leido ne viename Lietuvos mieste išlikti istoriniams priemiesčiams.

2. Istorinių priemiesčių tyrimo modelis

Tiriama Vilniaus teritorija iki 1939–1940 m. administracinių miesto ribų. Laiko riba pasirinkta neatsitiktinai – po 1939 m., radikalai pasikeitus šalies politinei ir ekonominei santvarkai, nutrūksta natūrali miestų plėtra. Apibrėžtoje teritorijoje išskiriami miesto branduolys ir istoriniai priemiesčiai, kurie pagal išsidėstymą miesto branduolio atžvilgiu skirstomi į *arčiausius miesto branduolio esančius ir labiau nutolusius*. Taigi sąvoka *istorinis priemiestis* šiame straipsnyje apibrėžiama, atsižvelgiant į laikotarpį (formavimosi amžių) ir teritoriją.

Kiekvieno miesto istoriniai priemiesčiai tiriami pagal tokių autorės sudarytą tyrimo modelį:

- istorinė miesto priemiesčių genezės ir raidos apžvalga;
- chronologinė raidos lentelė;
- urbanistinės raidos ypatumai: gatvių tinklas, posesinė struktūra, aikščių, gatvių, posesijų apstatymo pobūdis, statinių kompleksai ir ansambliai, gamtinių sąlygų ypatumai, panoramos ir siluetai, kompoziciniai ryšiai su senuoju miesto branduoliu;

- iki šių dienų išlikę tiriamų istorinių priemiesčių urbanistiniai ir architektūriniai ypatumai.

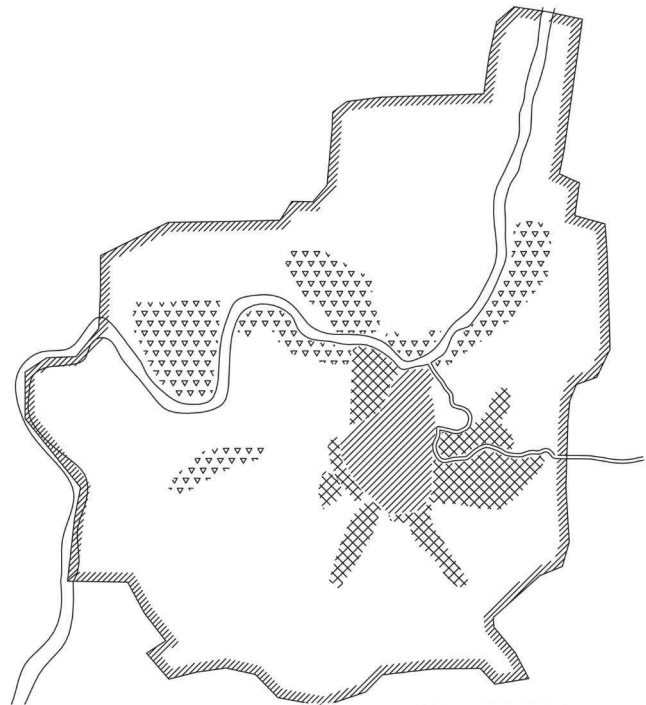
Istorinė priemiesčių kilmės ir raidos apžvalga atlikta apibendrinus įvairius istorinius šaltinius, istorikų, archeologų bei kitų specialistų tiriamuosius darbus ir straipsnius. Tačiau reikia pastebėti, kad dėl „šaltinių trūkumo, specialių tyrinėjimų stokos, skurdžios istoriografijos ir nekritiško turimų duomenų interpretavimo“ kai kurie Lietuvos miestų raidos klausimai buvo nušviečiami klaidingai, pateikiant tik hipotezes [12]. Vėliau, atlikus išsamius tyrimus, ne viena iš tokių hipotezių buvo paneigta. Šio straipsnio istoriniai apibendrinimai taip pat gali būti tikslinami, istorijos bei archeologijos specialistams aptikus naujų faktų apie Lietuvos miestų istorinių priemiesčių kilmę ir raidą.

3. Vilniaus istoriniai priemiesčiai

3.1. Trumpa istorinė miesto priemiesčių genezės ir raidos apžvalga

Senojo Vilniaus plano ir erdvės struktūra yra natūraliai susiklosčiusio miesto pavyzdys ir jame matyti visi jo raidos pėdsakai. Iki pat XIX a. antrojo ketvirčio mieste nebuvo įgyvendinamos bent kiek didesnės urbanistinės akcijos. Radialinę miesto plano sanklodą daugiausia lėmė keliai ir topografinės sąlygos. Natūralaus pritaikymo principu besiklostant Vilniaus miesto gatvių tinklui, susidarė įvairių formų kvartalai, kurių didesnė daugumą sudaro ištęstas netaisyklingas stačiakampis ir trikampis. XVI a. pradžioje (1503–1522 m.) miesto branduolys, apribotas vandens, apjuosiamas gynybine siena. Siena paveikė ne tik miesto plano raidą – didesnę reikšmę miesto plane įgyja gatvės, vedančios prie vartų sienoje. Ji gerokai pakeitė miesto tūrinę ir erdvinę kompoziciją. Sienų apjuostoje teritorijoje užstatymas tankėjo, sienos ir vartų bokštai papildė panoramą. Ši miesto dalis tarsi atsiskyrė nuo likusios teritorijos, įgijo tvirtovės pobūdį, ėmė dominuoti slėnyje, juolab, kad joje buvo ir pagrindinis akcentas – Aukštutinė pilis.

Dar prieš apjuosiant miestą siena, prie pagrindinių jo kelių jau kūrėsi priemiesčiai. Tai, ką vadiname miestu ir priemiesčiu, galutinai susiformavo XVI a. pradžioje – tai, kas buvo šia pusės sienos, buvo vadinama miestu, o kas už jos – priemiesčiu. Miestas nuo priemiesčių atsiskyrė ir teisiškai. Miesto gyventojai priklausė magistrato valdžiai, o priemiesčių jai nepriklausė. Be to, miesto gyventojai turėjo galutinai nutraukti ryšius su žemės ūkiu: jie negalėjo gyventi aptvertame mieste ir kartu verstis žemdirbyste priemiesčių sklypuose [13–22].

- ▬ 1939–1940 m. miesto administracinės ribos
- ▨ istorinis miesto branduolys
- ▩ istoriniai priemiesčiai, formavęsi arčiausiai miesto branduolio
- ▽ labiau toliu istoriniai priemiesčiai
- XIX a. vid. – XX a. statybos

1 pav. Nagrinėjama Vilniaus miesto teritorija (1939–1940 m. administracinių ribų schema)

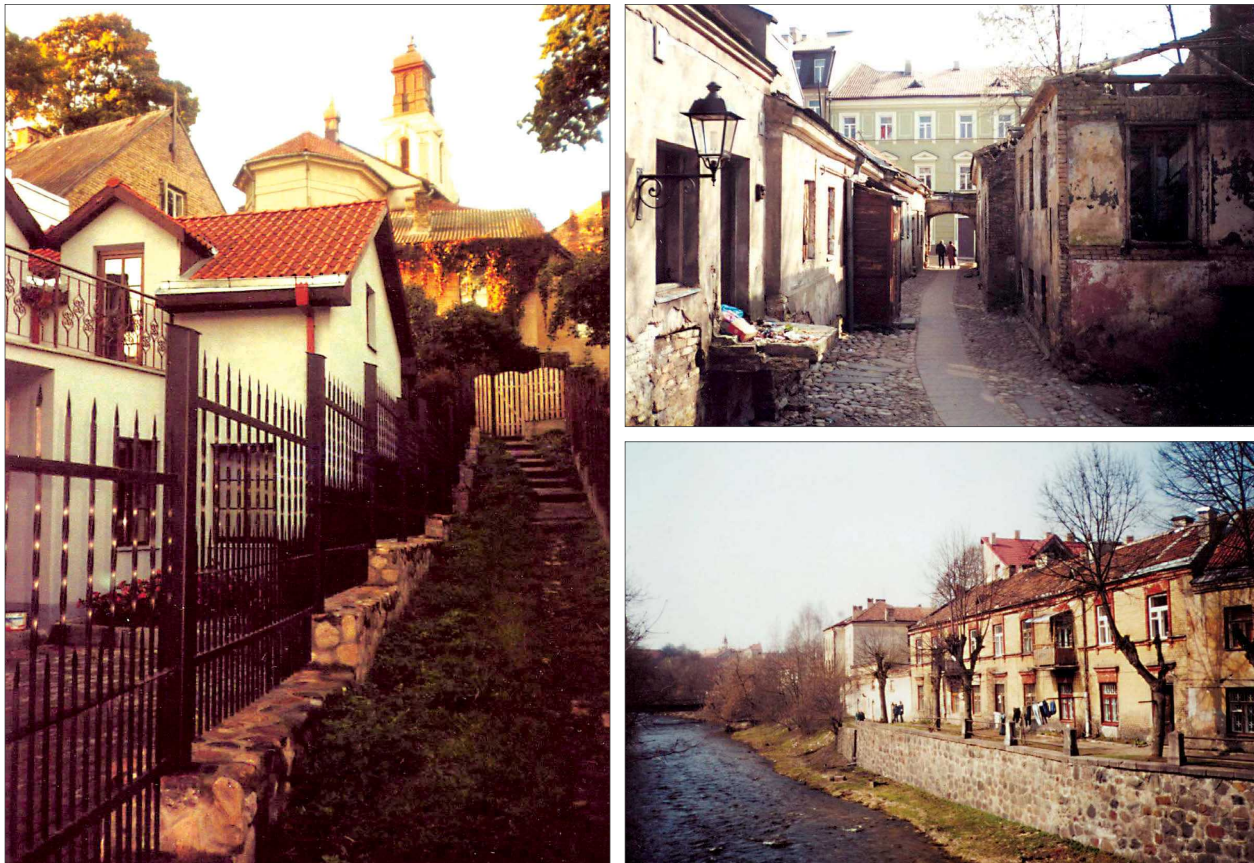
Fig 1. Territory of Vilnius town under study (scheme of administrative borders in 1939–1940)

Tiriama teritorija apibrėžta 1 pav.

Autorė tyrė 11 Vilniaus istorinių priemiesčių. 6 istoriniai priemiesčiai formavosi kaip miesto dalys (miesto tąsa už jo gynybinių įtvirtinimų ar kitokių barjerų), 3 – kaip atskiri kaimai, 2 – kaip atskiros valdos, ir nėra nė vieno priemiesčio, kurio kilmė būtų dvaras ir prie jo išaugęs miestelis.

3.2. Vilniaus miesto ir istorinių priemiesčių chronologinės raidos apibendrinimas

Ankstyvoji Vilniaus miesto raida iki šiol nėra aiški. Skirtingi tyrėjai vertina ir komentuoja ją nevienodai. Tačiau autorė, remdamasi gausiais šaltiniais, pabandė sudaryti Vilniaus miesto ir jo istorinių priemiesčių chronologinę raidos lentelę, kuri parodo, kad istorinių priemiesčių atsiradimas beveik neatsiejamas nuo paties

2 pav. Užupio kontrastai (nuotraukos autorės)
Fig 2. Contrasts of Užupis (author's photos)

miesto atsiradimo. Urbanistinės struktūros dariniai, vėliau tapę priemiesčiais, apie Vilnių ima kurtis XV a. (1 lentelė; sudarant lentelės schemas remtasi šaltiniais [13–38]).

3.3. Vilniaus istorinių priemiesčių urbanistinės raidos ypatumai

Vilnius ypatingas tuo, kad artimiausi jo priemiesčiai yra tiesiog suaugę su miesto branduoliu – kartais net sunku nubrėžti ribą tarp jų. Ji ryškesnė tik ten, kur iki šių dienų yra išlikusios gamtinės kliūtys. Tačiau dėl šių gamtos barjerų priemiesčiai neišsiskiria iš miesto konteksto. Dažną kartą tos ribos greičiau jungia skirtingas miesto dalis, nei jas skiria.

Gatvių tinklas. Istorinių priemiesčių gatvių tinklas formavosi natūraliai, savaimingai. Pagrindiniai formantai buvo kelių, vedančių į miestą, kryptys. Rekonstravus dalies kelių į Vilnių trasas, galima išskirti tokias kryptis: Trakų (vakarų–pietvakarių), Maišiagalos (šiaurės vakarų), Medininkų (rytų–pietryčių) [39]. Priemiesčiai,

atsiradę prie pagrindinių kelių–traktų, yra linijinio plano (pvz., Aštrusis galas, priemiestis už Rūdininkų vartų), o tie, kurių augimui įtakos turėjo ne tik pagrindiniai keliai, bet ir kiti veiksniai, yra sudėtingesnio plano (Užupis, priemiestis už Vilniaus, Totorių ir Šlapiųjų vartų).

Posėkinė struktūra. Dažnai sklypai priemiestinėse teritorijose buvo didesni.

Aikščių, gatvių, posesijų apstatymo pobūdis. Ilgą laiką istoriniai priemiesčiai išlaikė agrarinės struktūros pobūdį, užstatymas buvo ekstensyvesnis, iš dalies sodbinis, iš dalies perimetrinis. Mūrinės statybos priemiesčiuose atsirado taip pat vėliau nei miesto branduolyje. Šiandieninę apstatymo būklę iliustruoja pateikiamos nuotraukos (2 pav.).

Statinių kompleksai ir ansambliai. Vertingi architektūriniai-urbanistiniai statinių kompleksai ir ansambliai yra išsidėstę ne tik miesto branduolyje (čia jų koncentracija didesnė), bet ir pasklidę po istorinius priemiesčius – Šv. Petro ir Povilo bažnyčia (Antakalnis), Šv. Stepono bažnyčia (priemiestis už Rūdininkų vartų), Šv. Jurgio bažnyčia ir vienuolynas (Lukiškės), Šv. Rapolo bažnyčia ir vienuolynas (Šnipiškės) ir kt.

1 lentelė. Vilniaus miesto ir istorinių priemiesčių chronologinė raida
Table 1. Chronological development of Vilnius town and historic suburbs

Amžius	Miesto schema	Amžius	Miesto schema
XIII-XIV		XVIII	
XV		XIX	
XVI		XX	
XVII		<p>Sutartiniai ženklai:</p> <p> užstatyta teritorija miesto branduolyje; istoriniai priemiesčiai; kaimai ar atskiros valdos; XIX-XX a. statybos. </p> <p>Schemos sudarytos remiantis šaltiniais [13–38]</p>	

Gamtinių sąlygų ypatumai. Vilniaus branduolys ir istoriniai priemiesčiai yra išsidėstę sudėtingoje miesto gamtinio karkaso dalyje, čia jau savaime gausu natūraliai susiklosčiusių įvairių erdvės darinių. Priemiesčiai yra „žalesni“, ypač rytų pusėje, organiškai susilieja su gamtine aplinka ir istoriniu miesto branduoliu, pasižymi atviresnėmis erdvėmis, turtingu kraštovaizdžiu: upėmis, šaltiniais, kalvomis, terasomis, šlaitais ir kt. Gamtiniai barjerai dažnai atskirdavo dalį miesto, kuri virsdavo priemiesčiu (pvz., Užupis), kai kur gamtinės sąlygos stabdė priemiesčių plėtrą (pvz., priemiestis už Trakų vartų).

Panoramos ir siluetai; kompoziciniai ryšiai su senuoju miesto branduoliu. Vilniaus istorinės priemiestinės dalys yra reljefiškai aukščiau iškilusios (nors dalis priemiesčių yra ir slėnyje, tokie Lukiškės, Antakalnis), todėl iš jų atsiveria plačios panoramos į miesto branduolį. Senamiesčio siluetai išryškėja priemiesčio kalvų fone. Kompoziciniai ryšiai su istoriniu branduoliu yra labai glaudūs.

Ne visos aprašytos Vilniaus istorinių priemiesčių raidos ypatybės išliko iki mūsų dienų. Tai iliustruoja 2 lentelė. Likę šių miesto teritorijų istorinės-urbanistinės plėtros bruožai yra vertingi.

2 lentelė. Vilniaus istorinių priemiesčių urbanistiniai ir architektūriniai ypatumai, išlikę iki šių dienų

Table 2. Urban and architectural peculiarities of historic suburbs of Vilnius (preserved up-to-date)

Istorinis priemiestis	Urbanistiniai ir architektūriniai ypatumai						
	Gatvių tinklas	Posesinė struktūra	Apstatymo pobūdis	Statinių kompleksai ir ansambliai	Gamtinių sąlygų ypatumai	Panoramos ir siluetai	Kompoziciniai ryšiai su senuoju miesto branduoliu
Istoriniai priemiesčiai, išsidėstę arčiausiai miesto branduolio							
Užupis	išliko	išliko	keitėsi, iš dalies išliko	keitėsi, iš dalies išliko	išliko	keitėsi, iš dalies išliko	glaudūs
Paplavos	iš dalies išliko	beveik neišliko	beveik neišliko	–	iš dalies išliko	sudarkyti	glaudūs
Aštrusis galas	išliko	išliko	išliko	–	iš dalies išliko	iš dalies išliko	glaudūs
Priemiestis už Rūdininkų vartų	išliko	išliko	išliko	išliko	keitėsi, iš dalies išliko	iš dalies išliko	glaudūs
Priemiestis už Trakų vartų	iš dalies išliko	keitėsi	keitėsi, iš dalies išliko	–	iš dalies išliko	iš dalies išliko	glaudūs
Priemiestis už Vilniaus, Totorių ir Šlapiųjų vartų	išliko	iš dalies išliko	iš dalies išliko	išliko	iš dalies išliko	keitėsi, iš dalies išliko	glaudūs
Istoriniai priemiesčiai, labiau nutolę nuo miesto branduolio							
Lukiškės	iš dalies išliko	iš dalies išliko	keitėsi	išliko	išliko	keitėsi	glaudūs ir (arba) tolimesni
Žvėrynas	išliko (atsirado tik XIX a.)	išliko (atsirado tik XIX a.)	iš dalies išliko	iš dalies išliko	išliko	iš dalies išliko	glaudūs ir (arba) tolimesni
Šnipiškės	iš dalies išliko	iš dalies išliko	iš dalies išliko	išliko	išliko	iš dalies išliko	tolimesni
Žvejai	–	–	–	–	–	–	–
Antakalnis	išliko	iš dalies išliko	iš dalies išliko	išliko	išliko	keitėsi, iš dalies išliko	glaudūs ir (arba) tolimesni

Žymėjimas „–“ reiškia, kad minimi urbanistiniai ir architektūriniai ypatumai yra išnykę, jų iš viso nebuvo arba apie juos nėra tikslių duomenų.

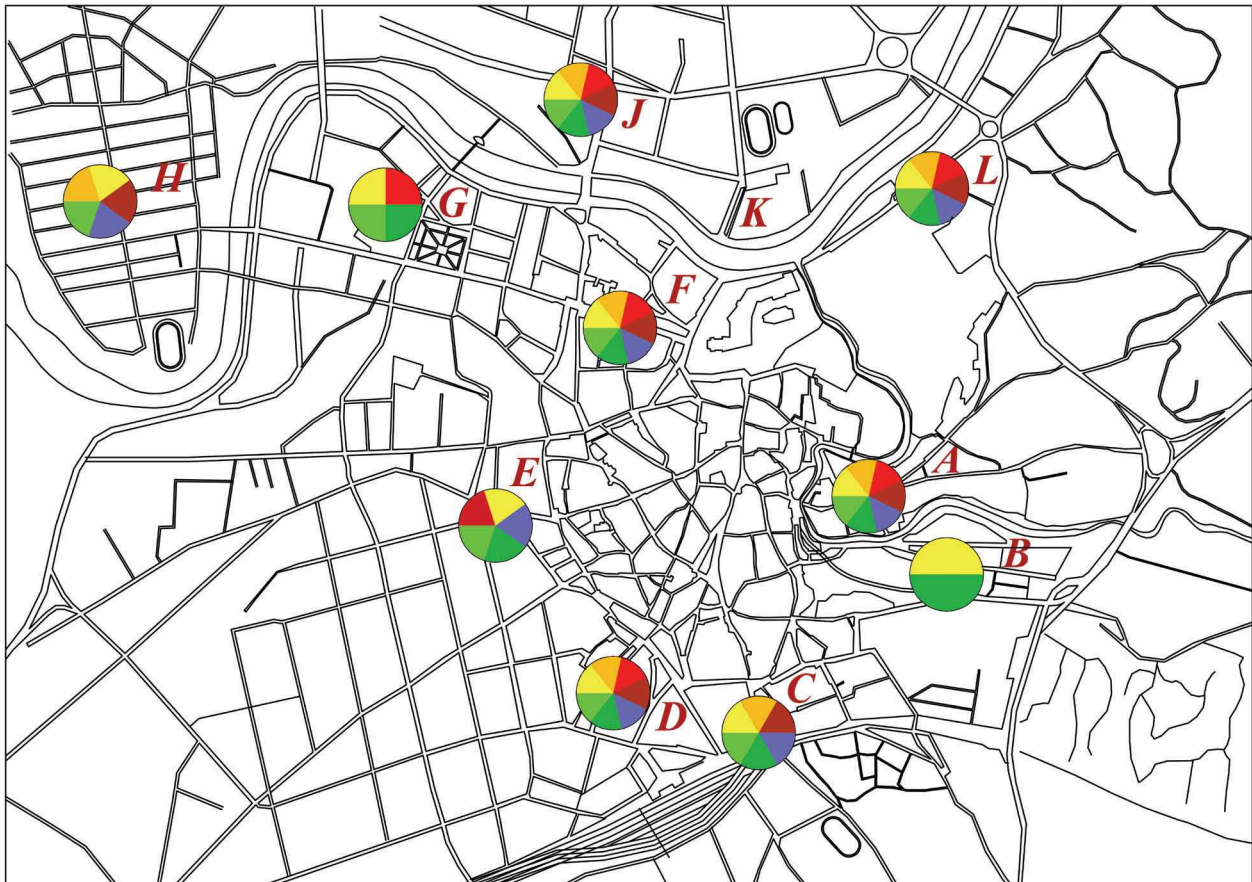
4. Apibendrinimas. Istorinių priemiesčių vertybės

Istorinių priemiesčių vertybės turi reikšmę siekiant išlaikyti miesto savitumą ir papildo paties miesto formavimosi raidos paveikslą. Istoriniai priemiesčiai pasižymi *istorine* ir *kultūrine* verte, kurią sudaro šie verčių kompleksai:

- *istorinė vertė* (istorinis vietos informatyvumas);
- *urbanistinė-architektūrinė vertė* (struktūros brandumas ir savitumas);
- *socialinė-ekonominė vertė* (ekonominės, panaudos ir funkcinės, švietimo, socialinės vertės).

Urbanistinę-architektūrinę vertę (ji straipsnyje aptariama plačiausiai) apibrėžia istorinių priemiesčių ur-

banistinės struktūros komponentų raida ir šiandieninė būklė. Urbanistinės struktūros komponentai – tai gatvių tinklas; posesinė struktūra; aikščių, gatvių, posesijų apstatymo pobūdis; statinių kompleksai ir ansambliai; gamtinių sąlygų ypatumai; panoramos ir siluetai; kompoziciniai ryšiai su senuoju miesto branduoliu. Vieni urbanistinės struktūros komponentai istoriniuose priemiesčiuose išliko nepakitę nuo savo formavimosi pradžios iki mūsų dienų (jų vertė yra didžiausia), kiti istorijos tėkmėje keitėsi, tačiau išlaikė daugelio epochų bruožus (jie irgi yra vertingi), o tretieji visi išnyko (kartu neteko ir urbanistinės-architektūrinės vertės). 3 pav. sąlygiškai pažymėta vertingiausių, išlaikiusių daugiausia autentiškų bruožų istorinių priemiesčių urbanistinės

A – Užupis; B – Paplavos; C – Aštrusis galas; D – priemiestis už Rūdininkų vartų; E – priemiestis už Trakų vartų; F – priemiestis už Vilniaus, Totorių ir Šlapiųjų vartų; G – Lukiškės; H – Žvėrynas; J – Šnipiškės; K – Žvejai; L – Antakalnis

gatvių tinklas;
 posesinė struktūra;
 statinių kompleksai ir ansambliai;
 apstatymo pobūdis;
 panoramos ir siluetai;
 kompoziciniai ryšiai su senuoju miesto branduoliu;
 gamtinių sąlygų ypatumai

3 pav. Vertingų urbanistinės struktūros komponentų sklaida istoriniuose priemiesčiuose (žymėjimas neatspindi komponento vertės „svorio“)
Fig 3. Valuable components of urban structure in historic suburbs (marking does not represent the weight of each component)

struktūros komponentų sklaida. Akivaizdu, kad *gatvių tinklą* galima vadinti stabiliausiu komponentu – jis išliko nepakitęs daugelyje istorinių priemiesčių. *Posesinė struktūra, statinių kompleksai ir ansambliai, gamtinių sąlygų ypatumai* taip pat išlaikė daug autentiškų bruožų. Labiausiai istoriniuose priemiesčiuose kito *apstatymo pobūdis ir panoramos bei siluetai*. Reikėtų pabrėžti dar vieną beveik visiems istoriniams priemiesčiams būdingą ypatybę ir vertybę – tai *glaudūs kompoziciniai ryšiai su senuoju miesto branduoliu*.

Literatūra ir šaltiniai

- Donskis, L. Tarp vaizduotės ir realybės. Vilnius, 1996, p. 3–5.
- Jurkštas, V. Miesto pradžių pradžia. *Mokslas ir gyvenimas*, Nr. 11. Vilnius, 1980, p. 7.
- Mumford, L. The city in history: its origins, its transformations, and its prospects. A Harvest/HBJ Book. USA, 1961, p. 482–552.
- Jackson, K. T. Crabgrass frontier: the suburbanization of the United States. New York: Oxford university press, 1985. 396 p.
- Suburb. Encyclopedia Americana, Vol 25. USA; 1995, p. 8.
- Whittick, A. Encyclopedia of urban planning. McGraw-Hill Book Company. USA, 1974, p. 940–945.
- Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 2000.
- Пригороды. Советский энциклопедический словарь. Москва, 1982.
- Vilniaus senamiesčio regeneracijos projektas. Detalus išplanavimas. Pagrindiniai dėsni. T. XIII. Aut.: A. Pilypaitis, E. Pilypaitienė (Paminklų konservavimo institutas). Vilniaus apskrities archyvas, F2 101–98, 1974.
- Vilniaus senamiesčio ir kitų urbanistinių teritorijų projektas. Aut.: J. Mazurkevičiūtė, E. Ivaškevičius (Paminklų restauravimo projektavimo institutas). Vilniaus apskrities archyvas, F2 101–170, 1990.
- Lietuvos Respublikos kultūros paminklas Vilniaus senamiestis UIP// Dosjė. Paminklų restauravimo instituto medžiaga, 2002.
- Vaškėlis, A.; Oksas, J. Kauno istorijos metraštis. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 1998, p. 199–202.
- Balčiūnas, V.; Glemža, J.; Stoma, S. Urbanistinė architektūrinė raida. Paminklų sąvadas. Vilnius. T. I. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1988, p. 30–32.
- Balinski, M. Hystorya miasta Wilna. Wilno, 1836, T. I. 234 p.; T. II. 290 p.
- Jučienė, I.; Levandauskas, V. Vilniaus miesto gynybinė siena. Vilnius, 1979. 30 p.
- Jurginis, J.; Merkys, V.; Tautavičius, A. Vilniaus miesto istorija. Nuo seniausių laikų iki Spalio revoliucijos. Vilnius: Mintis, 1968. 394 p.
- Juškevičius, A.; Maceika, J. Vilnius ir jo apylinkės. Vilnius: 1991. 255 p.
- Kraszewski, J. I. Wilno od początkow jego do roku 1750. Wilno, T. I (1840). 477 p. T. II (1840). 528 p.; T. III (1841), 383 p.; T. IV (1842). 408 p.
- Lietuvos architektūros istorija (nuo seniausių laikų iki XVII a. vidurio). T. I. Vilnius: Mokslas, 1988. 384 p.
- Miškinis, A. Lietuvos urbanistika: istorija, dabartis, ateitis. Vilnius: Mintis, 1991. 153 p.
- Šapoka, A. Senasis Vilnius. Brooklyn, New York: Tėvų pranciškonų spaustuvė, 1963. 332 p.
- Žytkowicz, L. Gynybinių Vilniaus sienų nugriovimas (1799–1805). Išleido Kęstučio Jeronimo Butkaus fondas, 1984. 56 p.
- Banionis, J. Lukiškės mena Vytautą Didįjį. *Vilniaus laikraštis*, Nr. 32 (45), 1991, rugsėjis, p. 7.
- Binkis, K.; Tarulis, P. Vilnius 1323–1923. Kaunas–Vilnius: „Švyturio“ bendrovės leidinys, 1923. 61 p. ir iliustracijos.
- Budreika, Ed. Vilniaus miesto pirmasis generalinis planas. *Statyba ir architektūra*, 1963 m. rugpjūtis, p. 5–6.
- Bulavas, E. ir kt. Žvėrynas. Tarybų Lietuvos enciklopedija. T. 4. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1988, p. 696–697.
- Danilevičius, E. Antakalnis. *Vakarinės naujienos*, Nr. 190, 1980 m. rugpjūčio 15 d.
- Drėma, V. Dingęs Vilnius. Vilnius: Vaga, 1991. 407 p.
- Lietuvos architektūros istorija (nuo XVII a. pradžios iki XIX a. vidurio). T. II. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994. 592 p.
- Lietuvos architektūros istorija (nuo XIX a. II dešimtmečio iki 1918 m.). T. III. Vilnius: Savastis, 2000. 509 p.
- Malachowicz, E. Wilno. Dzieje – Architektura – Cmentarze. Wrocław, 1996. 602 p.
- Pukaitė, M. Žvėryno paslaptys. *Lietuvos aidas*, Nr. 69, 1998 m. balandžio 4 d.
- Šešelgis, K. Lietuvos urbanistikos istorijos bruožai (nuo seniausių laikų iki 1918 m.). Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996. 158 p.
- Vilniaus senamiesčio regeneracija. Vilniaus miesto urbanistinės ribos XVIII a. pabaigoje. Paminklų konservavimo institutas. Vilniaus apskrities archyvas, F5 6650, 1972.
- Vilniaus senamiesčio regeneracija. Vilniaus senamiesčio teritorijos augimas ir miesto planinė struktūra. T. I, 2 dalis, 2 knyga. Aut.: I. Jučienė (Paminklų konservavimo institutas). Vilniaus apskrities archyvas, F5 681, 1972.
- Jurevičienė, J. Medinė architektūra istoriniame priemiestyje. Vilniaus Užupio autentiškumas. *Urbanistika ir architektūra*, t. XXVI, Nr. 1. Vilnius: Technika, 2002, p. 11–17.
- Jurevičienė, J. Vilniaus istoriniai priemiesčiai: autentiškumo aspektas. Daktaro disertacijos santrauka. Vilnius: Technika, 2005. 31 p.
- Dijokienė, D. Istoriniai priemiesčiai: genezė, raida, vertė, tvarkymas (Lietuvos miestų pavyzdžiu). Daktaro disertacijos santrauka. Vilnius: Technika, 2002. 39 p.
- Katalynas, K.; Vaitkevičius, G. Vilniaus miesto raida XIV–XVII amžiais. Vilniaus miesto istorijos skaitiniai. Vilniaus knyga: Leidėjų asociacija BIBLION, 2001, p. 80–93.

PECULIARITIES OF GENESIS, DEVELOPMENT AND VALUES OF VILNIUS HISTORIC SUBURBS

Dalia Dijokienė

Abstract. The object of investigation is peculiarities of the genesis, development and values of Vilnius historic suburbs. Historic suburbs are the territories of a town which at one stage of their genesis were suburbs and their founding is interrelated with the founding of the town and which were in formation until the mid nineteenth century. The territory under study is the administrative borders of Vilnius in 1939–1940. Most European towns no longer have such territories: they have lost their uniqueness, gradually disappeared or were destroyed during wars and have been replaced by modern urban structures and parks. In Lithuania the historic kernels of towns are still surrounded by historic suburbs. The investigation includes a chronological table presenting the development of Vilnius town, an analysis of the following urban structure elements of the suburbs: the network of streets; the structure of land holdings; the type of building-up of squares, streets and land holdings; complexes and ensembles of buildings;

distinct features of the natural settings; panoramas and silhouettes; compositional links with the town's kernel; distinctive urban and architectural features of the historic suburbs under study preserved up to date. The reasons of founding of the suburbs are defined and their types are distinguished. It is stated that historic suburbs have historic and cultural value. The values of historic suburbs play a role in the preservation of the town's uniqueness and supplement the process of the town's formation.

Keywords: historic and urban development of the town, historic suburbs, historic and cultural value, uniqueness of the town, heritage.

DALIA DIJOKIENĖ

Doctor of the Humanities (arch), Assoc Prof, Dept of Urban Design, Vilnius Gediminas Technical University, Trakų g. 1/26, LT-01132 Vilnius, Lithuania. E-mail: dijokai@takas.lt

Teaching: lectures on architectural design. Conferences: reports at 2 international, 5 republic conferences. Projects: author or co-author of more than 20 projects of architectural design and planning. Research interests: urban nuances of the town spatial expansion beyond the old town borders.